

Gondingos papėdėje

Projektą remia

 SPAUDOS,
 RADIO IR
 TELEVIJOS
 RĖMIMO
 FONDAS

Šventa Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos darbų trejybė

Živilė KAVALIAUSKAITĖ

Lietuvos Respublikos Seimas 2021 metus paskelbė Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (1771–1849), kunigo pranciškono, mokslininko, botaniko, žemaičių kalbos rašybos pradininko ir mokslo terminų kūrėjo, pamokslininko, gydytojo, metais.

Šiaulietis kalbininkas, monografijos „Žemaičių kalba ir rašyba“ autorius dr. Juozas Pabrėža kelia prielaidą, jog XIX amžiuje neišspausdinti J. A. Pabrėžos darbai buvo trūkstamas lašas, galėjęs nusverti svarstyklės į žemaičių kalbos pusę, renkantis Lietuvos valstybės bendrinę kalbą.

Sukako 250 metų

Apie J. A. Pabrėžos svarbą mokslui ir kultūrai su dr. J. Pabrėža kalbėjomės sausio 15 dieną – per 250-ąją J. A. Pabrėžos gimtadienį.

Tą dieną, jei ne pandemija, kalbininkas turėjo skaityti pranešimą konferencijoje Kretingoje. Nuspręsta konferencijos neorganizuoti nuotoliniu būdu, o nukelti.

„Esu optimistas, gal metų viduryje galėsime susitikti. Konferencija Kretingoje, pranciškonų vienuolyne, J. A. Pabrėžos gimnazijoje turės visiškai kitokią prasmę, reikšmę, kai galės suvažiuoti žmonės į jo gyvą aplinką, kur jis gyveno, kūrė“, – sako J. Pabrėža.

Ir praėjus daug metų, akcentuoja kalbininkas, J. A. Pabrėžos darbai yra svarbūs, aktualūs.

Du Žemaitijos ažuolai

– Šiuos metus Seimas paskelbė Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos metais. Kuo jums ypatinga ši asmenybė?

– Ypatingai malonu nors kažkiek prisiliesti prie įžymiojo žemaičio 250 metų sukakties paminėjimo. Ir pats turiu gražių sąsajų. Pirmiausia, didžiujusi, kad nešioju šviesuolio pavardę, kad mano giminė Skuodas yra visai šalia, vos per keliolika kilometrų nuo Jurgio Pabrėžos gimtojo Večių kaimo.

Beje, pavardė Pabrėža yra gana retoka, daugiausia ir paplitusi Skuodo, Kretingos apylinkėse. Gana dažnai ji netaisyklingai kirčiuojama: visiems iškart paaiškinu, kad taisyklingas kirčiavimas yra pirmame skiemenyje ir tą įrodau trimis pagrindiniais faktais.

Visų pirma, taip taria žemaičiai. Antras dalykas, pats Jurgis Pabrėža savo pavardę rašė su dviem „aa“ – „Paabrėža“, tai reiškia balsių ilgumą ir pabrėžimą. Trečias dalykas, kas yra naujiena daug kam, kad pavardė kilusi ne nuo žodžių „brėžti“, „pabrėžti“, o nuo vaistinio augalo, kuris taip ir vadinamas – pabrėža. Atsitiktinis, bet gražus sutapimas, žinant J. A. Pabrėžos nuopelnus botanikos mokslui.

XVIII a. antroje pusėje Žemaitijos šiaurės vakarų kampe gimė du Žemaitijos ažuolai: J. A. Pabrėža ir Simonas Daukantas. Įdomu, kad jų giminės – Večių (Pabrėžos) ir Kalvių (Daukanto) kaimai yra visai greta, per 4 kilometrus.

Ilgą laiką S. Daukanto asmenybė kažkiek lyg buvo užgožusi J. A. Pabrėžą, S. Daukanto vardas skambėjo plačiau ir garsiau.

– Kodėl?

– Viena iš priežasčių galėjo būti ta, kad S. Daukantas turėjo laimės pamatyti savo veikalus atspausdintus, o J. A. Pabrėža – ne. Jam gyvam esant nebuvo atspausdintas nė vienas darbas ir tik po jo mirties praėjus net 160 metų išspausdintas didysis veikalas.

Svarbu, kad ne tik šiandien, bet jau prieš kelis dešimtmečius, kai pranciškoni pradėjo aktyvią veiklą Kretingos vienuolyne, šie du ažuolai – ir S. Daukantas, ir J. A. Pabrėža, yra artimi ne tik giminėmis, bet ir savo darbų verte.

Milžiniški nuopelnai

– J. A. Pabrėžos veiklos sąrašas – labai ilgas, kokie jo darbai vertingiausi?

– J. A. Pabrėža, baigęs Kretingos gimnaziją aukso medaliu, išvažiavo studijuoti į Vilniaus universitetą medicinos. Studijuodamas klausė daugybės kitų dalykų: istorijos, chemijos, fizikos, anatomijos, teologijos, botanikos, bet likimas taip lėmė, kad universiteto nebaigė. 1794 metais, kaip ir daugelis kitų studentų, išėjo į Tado Kosciuškos vadovaujamą sukilimą.

Bet ilgai sukilime nebuvo, tais pačiais metais įstojo į Varnių kunigų seminariją, buvo priimtas į aukštesnį kursą, kaip Vilniaus universiteto rimtų studijų studentas, seminariją baigė labai greitai, per porą metų, ir buvo įšventintas į kunigus.

Kunigavo įvairiose Žemaitijos parapijose: Šiluvoje, Raudėnuose, Tveruose, Kretingoje, Plungėje, Kartenoje, labai daug keliavo, rinko istorinę, etnografinę medžiagą, botanikos eksponatus.

Vis dėlto labai greit nusprendė pabaigti aktyvų kunigavimą darbą ir įstojo į Kretingos vienuolyną dėl pagrindinės priežasties – kad galėtų atsidėti moksliniam darbui.

Įstojęs į Kretingos vienuolyną, gavo bernardinų ordino mažesniųjų brolių pranciškonų vardą Ambraziejus – nuo to laiko jis vadinamas dviem vardais: Jurgis Ambraziejus.

– Kokie jo nuopelnai mokslui, kultūrai?

– Norėčiau išryškinti tris. Pirmas, neabejotinai didžiausias J. A. Pabrėžos nuopelnas yra botanikos raštai. Jis yra parašęs apie 50 mokslinių darbų, didžioji jų dalis skirta botanikai.

Jis ryžosi sukurti tais laikais visiškai naują dalyką – botanikos, medicinos terminus – ir pirmasis sukūrė žemaitišką botanikos terminologiją. Unikaliausias, didžiausias jo 8 metų rašytas darbas – 1 042 didelių ranka rašytų puslapių veikalas „Taislius augyminis“, į lietuvių kalbą verčiamas „Augalų sistema“.

Pats pavadinimas rodo, kad čia – fundamentinis botanikos terminologijos veikalas. Daugybė jo pasiūlytų terminų iki šiol išliko botanikos žodynuose, keletą galiu paminėti: ragmaurė, platužė, pažiedė, aukšlys, pumpotaukšlis, ankštarėlė, terlytėlė ir daugybė kitų.

Antras dalykas, J. A. Pabrėža, kuni-gaudamas Žemaitijos parapijose, buvo pagarsėjęs kaip puikus pamokslininkas, jis parašė net pustrėčio šimto labai gyvos, vaizdingos, aiškios kalbos pamokslų, kuriuose užfiksuota daugybė XVIII amžiaus pabaigos–XIX amžiaus pirmosios pusės liaudies buitės faktų, papročių, tradicijų, apeigų – ką pats yra užrašęs, tyrinėjęs ir iš kitų paskaitęs.

J. A. Pabrėža ištiesai užsirašydavo visus savo pamokslus, jiems labai stropiai ruošdavosi. Tie pamokslai buvo gana ilgi, kai kurie net 40–50 puslapių, ir juos sakė taip karštai ir įtikinamai (tą raštuose pažymi ne vienas), kad minios žmonių iš visur plaukė jų

klausyti.

Motiejus Valančius, amžininkas vyskupas, kuris gerai pažinojo ir nemažai yra bendravęs su J. A. Pabrėža, apie jo pamokslus taip rašė: „Žmonės jo pamokslų kaip kokio apaštalo su didžiausia atida klausė ir nemaž gauna pelno išganingai“.

Trečias dalykas, kas man, kaip kalbininkui, žemaičių kalbos propaguotojui, yra ypač malonus, kad J. A. Pabrėžai tenka ypatinga vieta kuriant ir tvirtinant žemaičių bendrinę rašomąją kalbą.

Pirmiausia reiktų pažymėti, kad XIX amžius yra labai svarbus žemaitiško rašto vystymuisi, istorijai, to meto autorių žemaičių ir vertėjų knygose ryškiai pradėjo vyrėti žemaičių kalba. Pabrėža Jurgis visus savo darbus rašė gimtąja šiaurės žemaičių kretingiškių patarme.

Jo pagrindinis principas buvo labai paprastas – rašyti taip, kaip kalbama. Keli jo rašybos ir kalbos ypatumai: jis rašė šiaurės žemaičiams būdingus dvibalsius „ou“, „ei“: „douna“, „sesou“ ir net tą dažną jo žodį „Dievas“ jis rašė žemaitiškai „Dėivs“. Kas įdomu, jog šiandien žemaičiai šį žodį retai beištaria senąja forma „Dėivs“, dauguma, ir aš pats, jau taria „Dievs“.

Rašė dvigarsius „on“, „en“: „dongus“, „švėnts“. Vietoje lietuviškų „č“, „dž“, dažnai žymimi žemaitiški „t“, „d“ – „žemaitems“, „matiau“, „leid“.

Viena išskirtiniausių J. A. Pabrėžos rašybos ypatybių yra nuoseklus dvigubų raidžių rašymas. Dvigubomis raidėmis buvo žymimi praktiškai visi ilgieji balsiai: „plaukaa“ (plaukai), „ašree“ (aštriai), „kviins“ (kmynas), „céboole“ (svogūnas). Savo vardą rašė „Joorgis“, pavardę „Paabrėža“, tai reiškia, kad būtent čia yra ilgieji balsiai ir juos reikia tarti ilgai.

Turbūt neabejojama, kad jis dvigubą raidžių rašymą nusižiūrėjo iš finougrių kalbų.

– Mažai išryškintas faktas, kad J. A. Pabrėža buvo užsimojęs kurti bendrinę žemaičių rašomąją kalbą.

– Būtina pažymėti, kad dauguma J. A. Pabrėžos bendražygių, kaip S. Daukantas, M. Valančius, Juozas Čiulda, Dionizas Poška ir kiti, savo rašomosios kalbos modelius stengėsi kurti tokius, kad tiktų ir žemaičiams, ir aukštaičiams, kad būtų labiau prieinamas variantas visai Lietuvai.

J. A. Pabrėža iš visų to meto žemaičių autorių išsiskyrė tvirtu nusistatymu kurti tokią žemaičių rašomąją bendrinę kalbą, kuri tiktų tik žemaičiams.

Jau tais laikais jis pranašiskai įžvelgė ir suprato, kad dviejų skirtingų kalbinių sistemų – žemaičių ir aukštaičių – neįmanoma suprakti, sujungti, kuriant vieną bendrinę kalbą, kaip, sakykime, darė tas pats S. Daukantas ar M. Valančius.

Pagrindas bendrinei kalbai turi būti vienas. J. A. Pabrėža, žinoma, pasirinko žemaitiškąjį.

Ir kas šiandien galėtų pasakyti, kaip kuriant lietuvių bendrinę kalbą būtų atsitikę, jei XIX amžiuje dienos šviesą būtų išvydę J. A. Pabrėžos veikalai ir labai svarbi J. Čiuldos žemaičių kalbos gramatika.

Vis labiau įtikiu, kad laiku nepasirodę svarbūs darbai ir buvo tas trūkstamas lašas, galėjęs nusverti svarstyklės į žemaičių kalbos pusę, renkantis Lietuvos valstybės bendrinę kalbą.

Svarstyklės tuo metu svarstėsi ypač lygiai. XIX amžiaus žemaitiški raštai buvo ypatingo svorio, ne tik šiaurinių, bet ir pietinių – D. Poškos, S. Stanevičiaus ir kitų.

Kodėl aš taip įrodinėjau (ir dabar man atrodo, daug kas įsitikinę), kad žemaičiai turi kalbą – yra atskira sistema su gramatika. Cituoju iš J. A. Pabrėžos raštų apie kalbą: „Žemaitis nekomet nasotars diel kalbuos so lietovio, ne so pruso ar latvio. Lietova lai būn Lietova, maišytėjee maišytasees, vuo žemaitėe žemaitėes“.

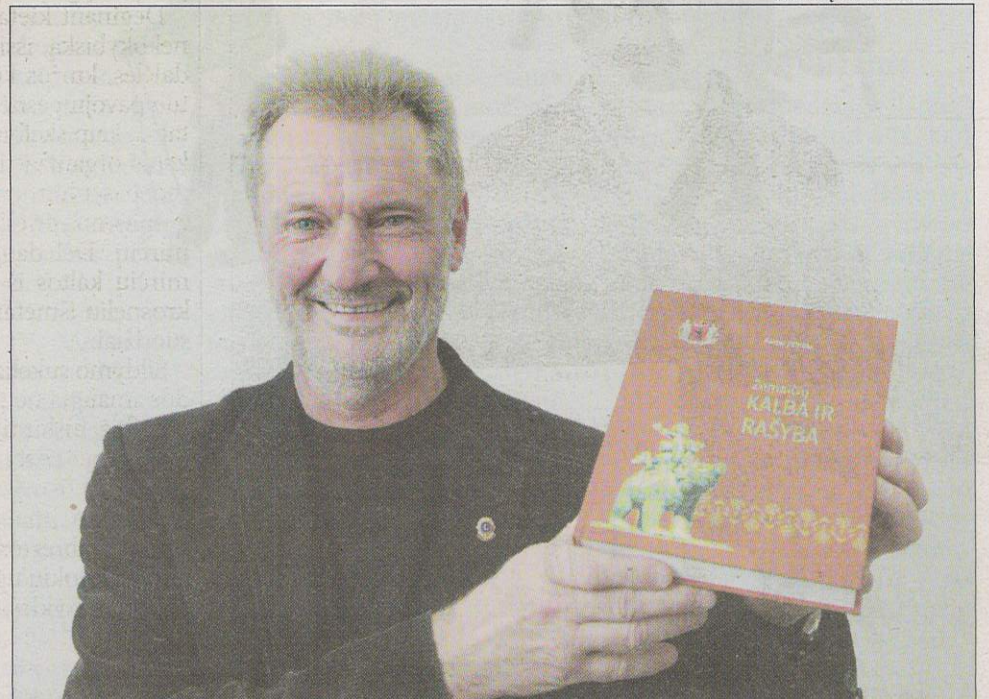
Jis aiškiai pasako, kad yra žemaičių kalba, lietuvių, prūsų, latvių – atskiros kalbos ir tie žmonės negali lengvai tarpusavyje susišnekėti.

Žinoma, yra ir daugiau J. A. Pabrėžos darbų: rašė geografijos vadovėlį, S. Daukanto raštus propagavo, padėjo jam rinkti medžiagą. Daugybė, bet įžvelgiu tris pagrindinius dalykus, kaip aš sakau, šventa Pabrėžos darbų trejybė.

Keista, kad anksčiau apie jį buvo mažai kalbama, rašoma, dabar suvokiame, kodėl – didelis dalykas, ar darbai išspausdinti, ar ne.

Skaityti toliau 7 p.

„Šiaulių krašto“ nuotrauka

Kalbininkas, žemaičių kalbos propaguotojas ir monografijos „Žemaičių kalba ir rašyba“ autorius dr. Juozas Pabrėža išskiria tris svarbiausius Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos darbus: botanikos raštus, pamokslus ir žemaičių bendrinę rašomąją kalbą

Šventa Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos darbų trejybė

Atkelta iš 6 p.

Žmonėms – šventasis

– Nors broliai pranciškonai dėl Tėvo Ambraziejaus paskelbimo palaimintuoju rinko medžiagą dar XX amžiaus pirmoje pusėje, oficialiai beatifikacijos ir kanonizacijos J. A. Pabrėža nėra sulaukęs. Bet ir be oficialaus patvirtinimo jis laikomas šventuoju?

– Ne kartą, lankydamas jo kapą Kretingoje, klausiau žmonių, kas jis toks jums dabar yra? Dažnas sako: „švėntāsīs“ arba „švėnts žmuo-

gos“. Retai kas iš paprastų žmonių gilinasi į botanikos, medicinos pasiekimus ar kad buvo žemaičių raštijos, bendrinės kalbos kūrėjas.

Manau, didžiulis dabartinių Kretingos pranciškonų nuopelnas, kad prikėlė J. A. Pabrėžą. Pastatytas ir naujasis paminklas, ir gatvė, gimnazija pavadinta, ir vienuolių veikla matoma.

Jiems reikia nulenkti galvą, kad šiandien J. A. Pabrėžą daug kas žinome ir laikome mokslininku, šventuoju, žemaičių kalbos rašybos pradininku.